

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)
سال سی و سه، دوره جدید، شماره ۵۹، پیاپی ۱۴۹، پاییز ۱۴۰۲
مقاله علمی - پژوهشی
صفحات ۳۴-۱۱

مسلمانان جزیره کرت در دوره حاکمیت عثمانی، منشأ و سرنوشت^۱

شهناز جنگجو قولنجی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۰۴
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۱

چکیده

جزیره کرت بین سال‌های ۱۰۸۰-۱۰۵۴ق/۱۶۶۹-۱۶۴۴م به دست عثمانی‌ها فتح شد. طی مدت نسبتاً کوتاهی بعد از این فتح، جمعیت عظیمی از مسلمانان در جزیره شکل گرفت. مسلمانان که در ابتدا از موقعیت بهتری در مقایسه با مسیحیان جزیره برخوردار بودند، بعد از آغاز جنبش‌های استقلال‌طلبانه مسیحیان کرت در سال ۱۲۳۶ق/۱۸۲۱م در شرایط دشواری قرار گرفتند. مسئله پژوهش حاضر بررسی منشأ و چگونگی شکل‌گیری این جمعیت عظیم مسلمان طی مدت زمان کوتاه و نیز سرنوشت آنان بعد از آغاز جنبش‌های استقلال‌طلبانه در جزیره است. این پژوهش با تکیه بر منابع دست اول در دسترس و با رویکرد توصیفی-تحلیلی درصدد پاسخ به این سؤال است که جمعیت عظیم مسلمان کرت چگونه شکل گرفت و این جمعیت عظیم بعد از آغاز جنبش‌های استقلال‌طلبانه در جزیره و تضعیف قدرت دولت عثمانی در جزیره چه سرنوشتی یافت. یافته‌های پژوهش نشان داد بخش بزرگی از جمعیت مسلمان جزیره، مردمان یونانی محلی جزیره بودند که از آغاز فتوح عثمانی‌ها در کرت، به صورت گروهی و فردی به اسلام گرویده بودند. این مسلمانان بعد از آغاز جنبش جدایی‌طلبانه در کرت، به‌ویژه از اوایل سده چهاردهم قمری/اواخر سده نوزدهم میلادی، یعنی هم‌زمان با تضعیف هرچه بیشتر قدرت دولت عثمانی در جزیره، با هجوم و حملات مسیحیان جزیره مواجه شدند و اموالشان اغلب غارت یا تخریب شد. مسلمانان با سخت‌تر شدن شرایط زندگی ناچار شدند گروه گروه جزیره را ترک کنند.

کلیدواژه‌ها: کرت، دولت عثمانی، یونانیان مسلمانان، یونانیان کرت، مهاجرت.

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hii.2023.44166.2811

۲. استادیار گروه آسیای صغیر و بالکان، دانشنامه جهان اسلام، تهران، ایران: sh.jangjo@rch.ac.ir

مقدمه

کُرت با ۸,۳۴۰ کیلومتر مربع مساحت، بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین جزیره یونان و نیز پنجمین جزیره بزرگ دریای مدیترانه محسوب می‌شود. این جزیره در نقطه استراتژیک اتصال سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا واقع شده است. فتح کُرت نه تنها از نظر حاکمیت بر دریای مدیترانه، بلکه از چند نقطه نظر دیگر برای عثمانی‌ها حائز اهمیت بود: این جزیره از مهم‌ترین ایستگاه‌ها در مسیر تجاری دریای مدیترانه محسوب می‌شد (Adiyeke, 2002: 153)؛ در حد فاصل بین قلمرو عثمانی در آفریقا و استانبول قرار داشت؛ همچنین حاکمیت بر این جزیره که در حملات دریایی به عنوان پایگاهی علیه عثمانی بود، امنیت عثمانی را در منطقه تأمین می‌کرد (Aydın, 2013: 95). عثمانی‌ها در سال‌های (۱۰۸۰-۱۰۵۴ق/ ۱۶۶۹-۱۶۴۴م) کُرت را فتح کردند و مدت نسبتاً کوتاهی بعد از آن، جمعیت عظیمی از مسلمانان در این جزیره شکل گرفت.

حکومت عثمانی اغلب به دنبال فتح مناطق غیرمسلمان، با هدف تحکیم قدرت خویش و ایجاد تعادل در بین جمعیت مسلمان و غیرمسلمان منطقه، سیاست کوچ و اسکان گروهی ترکان مسلمان را در آن منطقه در پیش می‌گرفت (برای اطلاعات بیشتر درباره این سیاست، نک. Barkan, 1949- 1953)، اما سند و مدرکی دال بر اینکه این سیاست درباره کُرت نیز به اجرا درآمده باشد، در دست نیست.

مسئله اصلی پژوهش حاضر، بررسی منشأ و چگونگی شکل‌گیری جمعیت عظیم مسلمان در این جزیره طی مدت زمان نسبتاً کوتاه و همچنین سرنوشت این جمعیت مسلمان بعد از آغاز جنبش‌های استقلال‌طلبانه مسیحیان جزیره و تضعیف قدرت حکومت عثمانی در سده سیزدهم و اوایل سده چهاردهم قمری/ نوزدهم و اوایل بیستم میلادی است. بررسی این موضوع از این نظر اهمیت دارد که نشان دهد آیا تفاوت در منشأ و اصل و نسب مسلمانان کُرت موجب شد آنان در دوره انحطاط قدرت حکومت عثمانی و جنبش‌های استقلال‌طلبانه ملت‌های تحت تابع، سرنوشت متفاوتی از مسلمانان مناطقی داشته باشند که ترکان مسلمان در آنجاها اسکان یافته بودند یا نه.

پژوهش‌های متعددی در ارتباط با مسلمانان کُرت در دوره حاکمیت عثمانی‌ها به‌ویژه به زبان ترکی صورت گرفته است. از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به پژوهش‌های آدی‌بکه^۱ و منکشه^۲ اشاره کرد که لیست کامل مشخصات آن‌ها در بخش منابع مقاله حاضر آمده است و در اینجا از

1. Adiyeke
2. Menekşe

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء^(س)، سال ۳۳، شماره ۵۹، پاییز ۱۴۰۲ / ۱۳

تکرار آن خودداری می‌شود. این پژوهش‌ها عمدتاً مربوط و معطوف به بُعد یا جنبه‌ای کوچک از تاریخ مسلمانان کرت در دوره حاکمیت عثمانی بر این جزیره است و بخش‌هایی از پژوهش حاضر را پوشش می‌دهند؛ اما پژوهشی که منشأ، شمار و سرنوشت مسلمانان جزیره را به صورت یک‌جا و در قالب یک پژوهش مستقل مبنای کار خود قرار دهد و دیدی نسبتاً جامع از این موضوع ارائه دهد، در دست نیست.

نگارنده در پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع دست اول و عنایت به پژوهش‌های صورت گرفته، این موضوع را بررسی کرده است. اهمیت اصلی تحقیق حاضر، خلأ پژوهشی در ارتباط با موضوع پژوهش حاضر به زبان فارسی است تا جایی که نگارنده اطلاع دارد هیچ پژوهشی به زبان فارسی در این زمینه صورت نگرفته است.

فتح کرت به دست عثمانی‌ها

با توجه به اهمیت استراتژیکی، سیاسی، ارتباطی و تجاری کرت، دولت عثمانی دنبال فرصت مناسبی برای فتح این جزیره بود. در سال (۱۰۵۴ق/ ۱۶۴۴م) که دزدان دریایی مالطه (مالت) یکی از کشتی‌های عثمانی را ربوده و به کرت بردند، دولت عثمانی بهانه لازم را یافت و سال بعد به کرت لشکرکشی کرد (حاجی خلیفه، برگ ۵۲ پ- ۵۳ ر؛ نعیم، ۱۳۸۲: ۴/ ۱۲۴-۱۲۳ و ۹۴-۹۲).

باید گفت کرت بعد از جنگ صلیبی چهارم در ۱۲۰۴/۶۰۰ از حاکمیت بیزانس خارج شده و در دست ونیزی‌ها بود (Detorakis, 1994: 143- 144). حاکمیت جمهوری ونیز برای اهالی جزیره فلاکت‌بار بود (Tukin, 1945: 175- 177). ونیزی‌های کاتولیک حکومت ظالمانه‌ای در جزیره در پیش گرفته بودند (Stillman, 1874: 20- 26)، به طوری که برخی از مؤلفان اروپایی سیاست ونیزی‌ها را در جزیره دور از انسانیت دانسته‌اند. در برابر این سیاست دهشت‌بار ونیزی‌ها، اهالی جزیره چندین بار به شورش برخاسته بودند که البته هر بار با شدت بیشتری سرکوب شده بود (Tukin, 1945: 177). برخی از کرتی‌ها نیز زندگی تحت حاکمیت عثمانی‌های مسلمان را بر حکومت ونیزی‌های کاتولیک ترجیح می‌دادند (Stillman, 1874: 23).

در دوره حاکمیت ونیز، اگرچه شماری از ونیزی‌های کاتولیک در جزیره اسکان داده شده بودند (Tukin, 1945: 175)، اکثریت قریب به اتفاق جمعیت کرت را عناصر بومی، یعنی یونانی‌های ارتدوکس تشکیل می‌دادند (Detorakis, 1994: 147, 184). جمعیت جزیره در ۱۰۵۴/ ۱۶۴۴، یعنی بلافاصله قبل از آغاز حملات عثمانی، حدود ۲۸۷,۰۰۰ تن برآورد شده

است (Detorakis, 1994: 185; Gülsoy, 2002: 113- 114).

در حال، از سه قلعه- شهر بزرگ و مهم کُرت، یعنی قنديه، حانیه و رسمو؛ حانیه و رسمو در همان سال اول لشکرکشی عثمانی‌ها فتح شد (حاجی خلیفه، ۱۱۱۴۱، برگ ۵۳ پ- ۵۵؛ نعیم، ۱۳۸۲: ۴: ۲۱۴-۱۲۶ صفحات متعدد) و بعد از آن جنگ بر روی قنديه، پایتخت و شهر مستحکم جزیره متمرکز شد (نعیم، ۱۳۸۲: ۴: ۲۱۶-۲۱۵، ۲۳۹-۲۲۹؛ Dimitriadis, 2007: 206).

کرتی‌ها که قرن‌ها حکومت ظالمانه و نیزی‌ها را تحمل کرده بودند، اغلب در برابر عثمانی‌ها مقاومتی نکردند. حتی برخی از آنان بلافاصله به اسلام گرویده و علیه و نیزی‌ها جنگیدند (Stillman, 1874: 26; Adıyeye, 2014: 22; Dimitriadis, 2007: 206). لرد کین‌راس نوشته است یونانیان کُرت از ترک‌ها به‌عنوان ناجیان خود از ظلم حکومت لاتین‌های کاتولیک استقبال کردند (Kinross, 1979: 337).

شایان ذکر است عثمانی‌ها در اثنای جنگ به اهالی جزیره وعده داده بودند روحانیون کاتولیک و نیزی را از جزیره رانده و بار دیگر کلیسای ارتدوکس را برپا خواهند کرد. در ۱۰۵۶ق/ ۱۶۶۶م نیز دولت عثمانی یکی از اهالی کُرت را به‌عنوان اسقف متروپولیتن کُرت منصوب کرد. این موضوع نیز بین مردم جزیره جو مثبتی به نفع عثمانی‌ها ایجاد کرد (Adıyeye, 2014: 23).

با وجود این، تسخیر قنديه که کلید فتح کل کُرت محسوب می‌شد، به‌راحتی میسر نشد. کُرت مهم‌ترین پایگاه دریایی و تجاری و نیزی بود. همچنین این جزیره بعد از اینکه عثمانی‌ها متصرفات و نیزی را در سده نهم و دهم قمری/ پانزدهم و شانزدهم میلادی فتح کرده بودند، به تنها سنگر مسیحیت شرقی تبدیل شده بود و نجات آن برای جهان مسیحیت مسئله مهم مذهبی، سیاسی و استراتژیک محسوب می‌شد.

دتوراکیس نوشته است این جنگ به‌حدی احساسات را برانگیخت که به‌ندرت در تاریخ جهان دیده می‌شود (Detorakis, 1994: 226). به‌ترتیب، جنگ کُرت و محاصره قنديه توسط عثمانی‌ها ابعاد اروپایی پیدا کرد و و نیزی‌ها به نام یک جنگ صلیبی دیگر، در جنگ با عثمانی‌ها از کمک پاپ، امپراتوری هابسبورگ، فرانسوی‌ها و حکومت مالطه برخوردار شدند (حکایت عزیمت سفر قنديه، ۱۹۸۸: برگ ۴۶ ر - ۴۷ پ؛ راشد، ۱۳۸۲: ۱/ ۲۳۷؛ Mühürdar Hasan Ağa, 2013: 380; Kinross, 1979: 337).

این امر گرچه فتح قنديه را به تأخیر انداخت، نتوانست مانع آن شود و قنديه بعد از بیش از بیست سال مقاومت در برابر محاصره، سرانجام در (ربیع‌الآخر ۱۰۸۰ق/ سپتامبر ۱۶۶۹م) با

امضای معاهده‌ای بین عثمانی و ونیز تسلیم عثمانی‌ها شد (Yeniçeri Katibi Hasan Efendi, 2013: 384; Mühürdar Hasan Ağa, 2019: 272). با این معاهده تقریباً کل جزیره به دست عثمانی‌ها افتاد (حکایت عزیمت سفر قنديه، ۱۹۸۸: برگ ۶۲؛ سلاحدار فندقلیلی، ۱۹۲۸: ۱/۵۱۹).

شکل‌گیری جمعیت مسلمان در کرت و اصل و ریشه مسلمانان

با فتح کرت به دست عثمانی‌ها دوره جدیدی در تاریخ این جزیره آغاز شد و در مدت کوتاهی ساختار سیاسی-اجتماعی و فرهنگی آن دگرگون شد. احتمالاً برجسته‌ترین ویژگی این دوره از تاریخ کرت، ظهور جامعه بزرگ مسلمان بود (Gradeva, 2008: 184). اگر بتوانیم به پژوهشی که به تازگی براساس دفاتر تحریر عثمانی انجام شده است، اعتماد کنیم^۱، در سال (۱۰۸۰ق/۱۶۷۰م)، یعنی سال فتح قنديه و حدود بیست و پنج سال بعد از فتح حانیه و رسمو، این جزیره دارای حدود ۵۳,۰۰۰ تن مسلمان بوده است. با توجه به شمار کل جمعیت جزیره، یعنی حدود ۳۳۸,۰۰۰ تن، مسلمانان حدود ۱۶ درصد جمعیت جزیره را تشکیل می‌داده‌اند (نک. Eralaca, 2002: 328). همچنین طبق پژوهش مذکور تا (۱۱۱۷ق/۱۷۰۵م)، شمار جمعیت مسلمان کرت به ۸۱,۰۰۰ تن افزایش یافته است؛ این درحالی است که شمار کل جمعیت جزیره به ۲۶۵,۰۰۰ تن کاهش یافته بود (Eralaca, 2002: 328). از دلایل کاهش جمعیت جزیره، مهاجرت شماری از کرتی‌ها از جزیره به دنبال فتح قنديه بود.

آمار مختلفی نیز که از شمار مسلمانان کرت در سال‌های بعد در دست است، نشان می‌دهد دست‌کم حدود یک سده بعد از فتح جزیره به دست عثمانی‌ها، شمار زیادی مسلمان در این جزیره ساکن بوده است. شمار جمعیت مسلمان جزیره را در نیمه دوم سده دوازدهم قمری/هجدهم میلادی حتی تا بیش از سه برابر جمعیت مسیحی جزیره نیز نوشته‌اند (Bérard, 1900: 83) که البته اغراق‌آمیز به نظر می‌رسد.

سیاحی در حدود (۱۱۹۳ق/۱۷۷۹م) نوشته است از ۳۵۰,۰۰۰ تن جمعیت جزیره، حدود ۲۰۰,۰۰۰ تن مسلمان هستند (قوپاسی، ۱۳۱۵: ۹۱۱؛ Cuinet, 1892: 540). داگلاس داکین^۲ نیز که خود از طرفداران افراطی یونانی^۳ است، شمار جمعیت مسلمان جزیره را در حدود سال (۱۲۳۶ق/۱۸۲۱م)، یعنی در دوره بلافاصله قبل از آغاز جنبش‌های استقلال‌طلبانه، ۱۶۰,۰۰۰ تن و شمار مسیحیان را ۱۲۹,۰۰۰ تن برآورد کرده است (Dakin, 1972: 107)، اما دتوراکس

۱. متأسفانه دسترسی به همه دفاتر تحریر مربوطه برای نگارنده میسر نشد.

2. Douglas Daki

3. Aşırı Yunan yanlısı

جمعیت جزیره را در اوایل سده سیزدهم قمری / اواخر سده هجدهم میلادی ۲۰۰,۰۰۰ یونانی و ۱۵۰,۰۰۰ مسلمان برآورده کرده است (Detorakis, 1994: 260).

پراکس نیز نوشته است از اواخر سده دوازدهم / هجدهم تا (۱۲۳۶ق / ۱۸۲۱م) شمار جمعیت مسلمان و مسیحی جزیره مساوی بوده یا مسیحیان برتری عددی جزئی بر مسلمانان داشته‌اند (Perakis, 2011: 136). منابع یونانی نیز جمعیت جزیره را در ۱۲۳۶ق / ۱۸۲۱م؛ ۱۱۳,۳۲۰ تن مسیحی و ۹۹,۷۶۴ تن مسلمان نشان می‌دهند (Detorakis, 1994: 260). آنچه از آمار مختلف و متفاوت بالا مشخص است، وجود شمار چشمگیر مسلمان در کرت تا قبل از آغاز جنبش استقلال‌طلبانه در این جزیره است.

در ارتباط با اصل و ریشه این جمعیت عظیم مسلمان، بیرمن معتقد است عثمانی‌ها بعد از فتح جزیره، عمدتاً مسلمانانی از آلبانی، مصر و آناتولی را در آنجا اسکان دادند (Bierman, 1991: 55). این در حالی است که طی انجام پژوهش حاضر سند و مدرکی که این موضوع را تأیید کند، به دست نیامد. اغلب محققان و صاحب‌نظران این حوزه نیز معتقدند سیاست اسکان گروهی و اجباری مسلمانان که دولت عثمانی اغلب در مناطق تازه فتح‌شده غیرمسلمان در پیش می‌گرفت، در کرت به اجرا درنیامده است (Dimitriadis, 2007: 206; Greene, 2002: 39-40, 80; Gülsoy, 1997: 205; Adıyeke, 2005 b: 558; Perakis, 2011: 135-136). گولسوی منشأ جمعیت مسلمان جزیره را ترک‌هایی می‌داند که بعد از فتح جزیره به‌عنوان مأموران دولتی، نظامی و مذهبی دولت عثمانی در جزیره ساکن شده بودند، اما شکل‌گیری جمعیت عظیم مسلمان در جزیره طی مدت نسبتاً اندک بعد از فتح، با تعداد کم مأموران و سپاهیان عثمانی توجیه‌پذیر نیست (Adıyeke, 2018: 354).

بیشتر محققان تغییر دین را مهم‌ترین عامل در شکل‌گیری جمعیت عظیم مسلمان کرت دانسته و معتقدند بیشتر مسلمانان کرت مردمان محلی جزیره بودند که پس از فتح آنجا به دست عثمانی‌ها به اسلام گرویده بودند (Adıyeke, 2018: 354; Perakis, 2011: 135; Greene, 2008: 88; Gradeva, 2008: 184). گرادوا ضمن اشاره به این موضوع، تغییر مذهب در میان مسیحیان محلی را «انفجاری و عظیم» وصف کرده است (Gradeva, 2008: 184).

طبق منابع نیز تغییر دین در میان مردم جزیره زیاد بوده است. تورنفور که در (۱۱۱۰ق / ۱۶۹۹م) از کرت دیدن کرده، نوشته است بیشتر مسلمانان جزیره، نومسلمان یا فرزندان آنان هستند (Tournefort, 2013: 89). دتوراکس می‌نویسد تا سال (۱۱۱۰ق / ۱۶۹۹م) بیش از ۶۰,۰۰۰ تن کرتی به اسلام گرویده بوده‌اند^۱ (Detorakis, 1994: 262). رابرت پشلی انگلیسی

۱. دتوراکس این مطلب را به سفرنامه تورنفور ارجاع داده است، اما نگارنده در نسخه ترجمه ترکی این سفرنامه

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۳، شماره ۵۹، پاییز ۱۴۰۲ / ۱۷

نیز در (۱۲۵۰ق / ۱۸۳۴م) که از کرت دیدن کرده، مسلمانان جزیره را مردمان محلی معرفی کرده است که از مسیحیت به اسلام گرویده‌اند (Pashley, 1858: 194).

گرایش گروهی به اسلام در اثنای جنگ کرت و با فتح رسمو و حانیه در (۱۰۵۵ق / ۱۶۴۵م) شروع شده بود (Detorakis, 1994: 261; Perakis, 2011: 135; Adıyeke, 2018: 354; Gradeva, 2008: 184). گروهی از کرتی‌ها نیز در مقابل پیشنهاد دریافت پاداش از سوی عثمانی‌ها به آنان پیوسته بودند (Detorakis, 1994: 241). تورنفور به نقل از رئیس خزانه‌داری دولت عثمانی به مبلغ هنگفتی اشاره کرده است که عثمانی‌ها به سربازان فراری مسیحی که «تُرک» شده بودند، پرداخته کرده بودند (Tournafort, 2013: 69). گرین نیز احتمال داده است که سربازان داوطلب کرتی به امید دریافت پاداش در پایان جنگ، همراه عثمانی‌ها علیه ونیزی‌ها جنگیده باشند (Greene, 2000: 41-42).

به‌هررو، به‌مرور زمان شمار بسیاری از کرتی‌ها مسلمان شدند. گرایش گروهی به اسلام، بعد از انقیاد نهایی جزیره و تثبیت قدرت عثمانی در کرت ابعاد بی‌سابقه‌ای یافت. اگرچه چند دهه بعد از میزان گرایش به اسلام کاسته شد، تا اوایل سده سیزدهم قمری / نوزدهم میلادی ادامه یافت (Detorakis, 1994: 261; Adıyeke, 2018: 354). گرایش جمعی به اسلام در سال‌های بعد از فتح، شمار مردمان مسیحی را در مناطق روستایی تا حد زیادی کاهش داد (Detorakis, 1994: 245, 258). در اسناد سده یازدهم قمری / هفدهم میلادی، به شمار زیادی از نومسلمانان، و گاه حتی تغییر دین دسته جمعی اهالی برخی از روستا برمی‌خوریم (Detorakis, 1994: 262; Adıyeke, 2005 b: 558- 559).

اسلام آوردن گروهی و گسترده مردم محلی در کرت در گستره امپراتوری عثمانی اتفاق نادری بود، به‌طوری که به استثنای بوگومیل‌های بوسنه، در هیچ منطقه‌ای از بالکان مشابه آن را نمی‌بینیم (Adıyeke, 2005 b: 560). معافیت از پرداخت مالیات، رهایی از برخی تبعیضات بین مسلمان و غیرمسلمان و برخی فشارهای اجتماعی از عوامل مؤثر در گرویدن کرتی‌ها به اسلام بود (Detorakis, 1994: 260-262). به‌ویژه رابطه نزدیک بین تغییر مذهب و ورود به حرفه نظامی و برخی مناصبی که خاص مسلمانان بود، در تغییر دین گسترده مردم کرت نقش داشت. در کرت اکثر سربازان از تازه مسلمانان بودند، به حدی که دو واژه «مسلمان» و «سرباز» عملاً مترادف هم شده بودند. به‌رغم این، انگیزه بهره‌مندی از مزایا به‌تنهایی نمی‌تواند گرایش گسترده مردم جزیره به اسلام را توجیه کند.

که در دسترس بود، این مطلب را نیافت.

گرین عامل اصلی این گرایش گسترده را تضعیف نهادهای مذهبی ارتدوکس طی ۲۵ سال جنگ با عثمانی و اختلافات داخلی درون جامعه مسیحی در سال‌های اولیه حکومت عثمانی دانسته است (Greene, 2008: 39-42)؛ اما آدی‌یکه ضمن یادآوری حمایت عثمانی‌ها از ارتدوکس و احیای متروپولیتن ارتدوکس کرت این نظر گرین را رد کرده است (Adiyek, 2005b: 560-561). آدی‌یکه ضمن اشاره به نقش مهم سپاهیان و اداره‌کنندگان دولت عثمانی و صوفیان بکتاشی در تغییر دین اهالی محلی (Adiyek, 2018: 353)، اسلام آوردن گسترده اهالی محلی را بیشتر سیاستی دولتی می‌داند. وی معتقد است دولت عثمانی به منظور ایجاد تعادل بین جمعیت مسلمان و مسیحی جزیره، سیاستی در پیش گرفته که به ندرت به کار می‌برده است، یعنی حمایت از تغییر دین دسته‌جمعی و ازدواج بین مسلمانان و غیرمسلمانان جزیره.

آدی‌یکه ورود شمار زیادی از یونانیان بومی نومسلمان به صنف نظامی را نشانه این سیاست دولت دانسته و معتقد است تشکیلات ینی‌چری‌یان بومی به‌عنوان ابزاری برای تغییر دین به کار گرفته است (Adiyek, 2003: 18; Adiyek, 2005 b: 560- 561, 568). شایان ذکر است در حالی شمار زیادی از سربازان کرت را بومیان نومسلمان تشکیل می‌دادند که در مناطقی مانند شمال آفریقا، مصر و حلب که مردمان محلی مسلمان بودند، ورود افراد عادی به دسته نظامی ممنوع بوده است (Greene, 2000: 37-38).

عامل مهم دیگر در افزایش شمار مسلمانان جزیره ازدواج بین مردان مسلمان با زنان مسیحی جزیره بود که طبق شرع اسلام فرزندان حاصل از این نوع ازدواج، مسلمان محسوب می‌شدند. ترکان مسلمانی که به کرت آمدند، با زنان مسیحی کرت ازدواج می‌کردند (Detorakis, 1994: 261)، اما مهم‌تر از آن ازدواج بین مردان نومسلمان جزیره با زنان مسیحی بود که در شمار زیادتری صورت می‌گرفته است (نک. Adiyek, 2003: 19-23).

تضعیف قدرت عثمانی و آغاز شورش در کرت

گرایش گروهی به اسلام در کرت برخی مشکلات اجتماعی و قومی ایجاد کرده بود. بخش چشمگیری از جمعیت جزیره از نظر منشأ، زبان و آداب و رسوم کرتی، اما از نظر دین و اعتقاد مسلمان بودند. اینان که به اصطلاح «ترک-کرتی»^۱ نامیده می‌شدند و بسیاری از آنان، به‌ویژه در شهرها وارد سپاه ینی‌چری شده بودند، اغلب نسبت به مسیحیان- به‌رغم اینکه گاه از بستگان

1. Turko-Cretans

خودشان نیز بودند- حقارت بار و ظالمانه رفتار می کردند (Dimitriadis, 2007: 261-262,) (206).

تورنفور در (۱۱۱۰ق/ ۱۶۹۹م) می نویسد مسلمان ترک زمانی که یک مسیحی را در حال خوردن گوشت خوک یا نوشیدن شراب می بیند، به روی خود نمی آورد و چیزی نمی گوید، اما نومسلمانی که خود اینها را مخفیانه می خورد و می نوشد، مسیحیان را سرزنش و شماتت می کند (Tournefort, 2013: 89). به رغم اینکه بین مسلمانان جزیره که قدرت را در دست داشتند و رعایای مسیحی آن شکاف نسبتاً زیادی بود، مسلمانان و غیرمسلمانان تا اوایل سده سیزدهم قمری/ نوزدهم میلادی زندگی نسبتاً آرام و توأم با آرامش نسبی در کنار یکدیگر داشتند، به طوری که طی دوره حاکمیت عثمانی بر جزیره تا قبل از (۱۲۳۶ق/ ۱۸۲۱م) به استثنای شورش کم اهمیت در سال (۱۱۸۵ق/ ۱۷۷۱م)، شورش دیگری در کرت رخ نداد. از (۱۲۳۶ق/ ۱۸۲۱م) بود که اوضاع عوض شد و با شکل گیری و گسترش اندیشه ملی گرایی و جدایی طلبی در بین مسیحیان جزیره و ضعف روزافزون دولت عثمانی شورش های متعددی علیه حکومت عثمانی و مسلمانان جزیره به راه افتاد (Tukin, 1945: 205-). (206).

جنبش استقلال خواهی یونان که در (۱۲۳۶ق/ ۱۸۲۱م) آغاز شد، به زودی در کرت نیز گسترش یافت. ابتدا شورش در منطقه کوهستانی اسفاکیه کرت برپا شد (جودت، ۱۳۰۹: ۱۱/ ۱۶۰ و ۱۴۶؛ همو، ۱۳۰۹: ۱۲/ ۹۴). سپس به تدریج به حانیه و قندیه نیز سرایت کرد. محمدعلی پاشا، والی مصر موفق شد این شورش را در (۱۲۳۹ق/ ۱۸۲۴م) سرکوب کند (جودت، ۱۳۰۹: ۱۲/ ۹۵-۹۴ و ۱۸)، اما متعاقب استقلال یونان در (۱۲۴۵ق/ ۱۸۳۰م)، بار دیگر شورش هایی در جزیره رخ داد. دولت عثمانی بار دیگر محمدعلی پاشا را مأمور سرکوب شورش کرد و حکومت کرت را به مدت ده سال از (۱۲۴۶-۱۲۵۶ق/ ۱۸۳۰-۱۸۴۰م) به او واگذار کرد (Adıyeye, 1993: 293-294). در سال (۱۲۸۳ق/ ۱۸۶۶م) شورش گسترده تری در کرت آغاز شد که در تمام جزیره گسترش یافت. با دخالت و تحت فشار دولت های بزرگ اروپایی، دولت عثمانی در کرت عفو عمومی اعلام کرد و بیان داشت پاره ای از اصلاحات از جمله کاهش مالیات ها، برپایی مجالس عمومی و محلی با عضویت مسلمانان و مسیحیان را در جزیره اجرا خواهد کرد و همچنین مکاتبات رسمی در جزیره به دو زبان ترکی و یونانی صورت خواهد گرفت.

در پی آن آرامشی در جزیره برقرار شد، اما یونانیان کرت در (۱۲۹۲-۱۲۹۵ق/ ۱۸۷۷-۱۸۷۸م) با کمک و تحریک یونانی ها و با استفاده از وضع دشوار دولت عثمانی در جنگ با

روسیه بار دیگر به شورش برخاستند (Beyoğlu, 2000: 118). در (۱۲۹۵ق/ اکتبر ۱۸۷۸م) قراردادی بین دولت عثمانی با قدرت‌های بزرگ در هاله‌پا امضا شد که طبق آن نقش یونانی‌های جزیره در اداره کرت بیشتر می‌شد؛ اما در (۱۳۰۵ق/ ۱۸۸۸م) یونانیان کرت با ادعای عدم اجرای مناسب قرارداد مذکور، بار دیگر شورش به پا کردند و مسلمانان را مورد حمله قرار دادند.

مسلمانان که در مناطق روستایی امنیتی نداشتند، در بنادر و شهرهای بزرگ جمع شدند که در پی آن درگیری بین مسلمانان و مسیحیان شدت گرفت (Beyoğlu, 2000: 119; Detorakis, 1994: 353- 358). در شعبان (۱۳۱۴ق/ ژانویه ۱۸۹۷م) گروهی از شورشیان کرت اتحاد کرت و یونان را اعلام کردند. چند روز بعد نیز نیرویی از یونان، کرت را به نام شاه یونان اشغال و الحاق کرت را به یونان اعلام کرد. نیروهای یونانی خرابی و ویرانی زیادی به بار آورده، هزاران تن از مسلمانان را به قتل رساندند. متقابلاً سربازان عثمانی نیز به قتل یونانیان برخاستند (Shaw, 1985: 2/ 206- 207). اندکی بعد دولت‌های بزرگ اروپایی، تشکیل حکومت خودمختار را در کرت اعلام و شاهزاده یونان، جورج را والی آن معرفی کردند.

در پی آن، حکومت عثمانی مجبور شد نیروهای خود را از جزیره خارج کند (Beyoğlu, 2000: 119- 120; Çelik, 2009: 51, 129). از این پس، کرت تا سال (۱۳۳۱ق/ ۱۹۱۳م) که به موجب معاهدات صلح لندن و بخارست، به طور کامل از حاکمیت عثمانی خارج و به یونان واگذار شد (Anderson and Hershey, 1918: 439- 440; Treaty of peace between Bulgaria and .., 1914: 13- 27)، تنها به ظاهر در حاکمیت عثمانی بود.

شمار و وضعیت مسلمانان در دوره شورش

با آغاز شورش‌ها در کرت از سال (۱۲۳۶ق/ ۱۸۲۱م) شماری از مسلمانان جزیره را ترک کردند. همچنین شماری از آنانی که احتمالاً برای سود شخصی و با هدف بهره‌مندی از امتیازات مسلمانان، در ظاهر مسلمان شده، اما در باطن مسیحی مانده بودند (Dawkins, 1933: 251- 253; Detorakis, 1994: 262). شماری از آنان نیز با ادامه شورش‌ها و وخیم‌تر شدن اوضاع، از جزیره فرار کردند (Adıyeke and Adıyeke, 2000: 108- 109). آدی‌یکه برآورد کرده است طی ده سال بعد از آغاز شورش، جمعیت کل جزیره به ۲۰۰,۰۰۰ تن، و جمعیت مسلمان آن به ۵۰,۰۰۰ تا ۶۰,۰۰۰ تن کاهش یافته باشد (Adıyeke, 2005a: 4). داکین تقریباً همین نسبت

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء^(س)، سال ۳۳، شماره ۵۹، پاییز ۱۴۰۲ / ۲۱

جمعیت، یعنی ۶۰,۰۰۰ تن مسلمان و ۲۰۰,۰۰۰ تن مسیحی را برای سال (۱۲۸۳ق/ ۱۸۶۶م) تخمین زده است (Dakin, 1972: 107). این درحالی است که چنان‌که در ادامه نیز اشاره شده، طبق منابع شمار مسلمانان در سال‌های بعدی، با وجود شدت گرفتن وخامت اوضاع، بیشتر از ۶۰,۰۰۰ تن بوده است.

شرایط مسلمانان به‌ویژه از (۱۲۸۳ق/ ۱۸۶۶م) به تدریج سخت‌تر شد و در معرض قتل‌عام مسیحیان قرار گرفتند. آمار مختلفی از شمار جمعیت مسلمان جزیره در سال‌های بعد در دست داریم مطابق با سالنامه‌های سال‌های (۱۲۹۲ و ۱۲۹۳ق/ ۱۸۷۵ و ۱۸۷۶م) ولایت کرت؛ از حدود ۲۲۸,۰۰۰ تن جمعیت جزیره، بیش از ۹۰,۰۰۰ تن مسلمان بوده‌اند (کرید سالنامه‌سی ۱۲۹۲: ۱۰۴؛ کرید سالنامه‌سی ۱۲۹۳: ۱۳۱-۱۳۲).

به این ترتیب، مطابق با این آمار، حدود ۴۰ درصد جمعیت جزیره را در این دوره مسلمانان تشکیل می‌داده‌اند. مسلمانان بیشتر در سنجاق^۱ قنديه، مستقر بودند، به طوری که مسلمانان در این سنجاق حدود ۶۰ درصد جمعیت و در مرکز آن، شهر قنديه، مرکز اداری-سیاسی حکومت عثمانی، بیش از ۸۰ درصد جمعیت را تشکیل می‌دادند (نک. سالنامه ۱۲۹۲: ۱۰۳؛ کرید سالنامه‌سی ۱۲۹۳: ۱۳۱-۱۳۲).

در حدود سال (۱۳۰۴ق/ ۱۸۸۷م) جمعیت کل جزیره ۲۹۴,۱۹۲ و شمار مسلمانان ۸۸,۴۸۷ تن (سامی، ۱۳۱۴: ۵/ ۳۸۵۲؛ Cuinet, 1892: 539) و در سال (۱۳۱۱/ ۱۸۹۴)، جمعیت کل جزیره ۲۵۰,۰۰۰ تن و شمار مسلمانان ۷۴,۱۵۰ تن ثبت شده است (Karpat, 1985: 155). درباره شمار جمعیت مسلمانان کرت در سال‌های (۱۳۱۴-۱۳۱۵ق/ ۱۸۹۷-۱۸۹۸م) نیز که شورش به شدت در جزیره جریان داشت، آمار مختلفی در دست است. طبق تحقیقی در (۱۳۱۴ق/ ۱۸۹۶م)، حدود ۸۰,۰۰۰ تن مسلمان در جزیره زندگی می‌کردند (Tsitselikis, 2012: 36)، اما طبق منابع شمار آنان بیش از این تعداد بوده است.

در آماری که در (۷ ذی‌الحجه ۱۳۱۴ق/ ۹ می ۱۸۹۷م) در روزنامه آهنگ منتشر شده، جمعیت مسلمان کرت ۹۶,۸۰۰ تن ذکر شده است (آهنگ، ۱۳۱۴: ۲). یکی از دست‌انداران والی ولایت کرت نیز، در سال مذکور، در جواب دولت عثمانی که خواهان برآورد دقیق شمار مسلمانان جزیره شده بود، شمار آنان را با احتساب حدود ۱۵,۰۰۰ نفری که به قصد تجارت به دیگر ولایت‌ها رفته بودند، جمعاً حدود ۱۰۵,۰۰۰ نفر اعلام کرده است.

معاونت وزارت امور خارجه انگلیس، جرج کرزن نیز در (۵ ذی‌الحجه ۱۳۱۴ق/ ۷ می

۱. واحدی در تشکیلات اداری عثمانیان.

۱۸۹۷م) نوشت «طبق سرشماری کمیسیونی که از طرف مسلمانان تشکیل شده، شمار مسلمانان بعد از این همه تلفات ۱۰۷,۰۰۰، یعنی یک سوم جمعیت جزیره است». همچنین در سندی به تاریخ (آخر صفر ۱۳۱۵ق / ۳۰ جولای ۱۸۹۷م) آمده است به ۷۰,۰۰۰ تن از بیش از ۱۰۰,۰۰۰ تن جمعیت مسلمان نیازمند کرت، اعانه داده می شود (Menekşe, 2018a: 91- 92). طبق آمارهای مذکور، هم زمان با اوج شورش ها در جزیره، کرت دارای دست کم ۱۰۰,۰۰۰ تن جمعیت مسلمان بوده است.

در پی ناکامی دولت عثمانی در فرونشاندن شورش کرت، درگیری بین مسلمانان و مسیحیان شدت گرفت و خصوصاً مسلمانان در معرض قتل و غارت مسیحیان قرار گرفتند و گاه مساجد، خانه ها و روستاهایشان تخریب یا به آتش کشیده شد (کرید اختلالی، ۱۳۱۴: ۷۳-۸۹). برای نمونه در (۱۲ ربیع الاول ۱۳۱۴ق / ۲۱ اوت ۱۸۹۶م)، یعنی تنها طی یک روز، در منافوچه / منافوچ^۱، از توابع سنجاق قنديه ۲۲ روستای مسلمان نشین در آتش سوخت. شمار روستاهای مسلمان نشین شهر قنديه که طی ماه مذکور به دست یونانی های شورشی سوزانده یا تخریب شدند، به ۱۰۵ روستا رسید (Menekşe, 2018b: 456). در (۲۰ رمضان ۱۳۱۴ق / ۲۲ فوریه ۱۸۹۷م) در استیه^۲، حدود ۱,۱۴۵ تن از مسلمانان به قتل رسیدند (Menekşe, 2018a: 117). نشریه خدمت، چاپ از میر، در (۲۹ ذی الحجه ۱۳۱۴ق / ۳۱ می ۱۸۹۷م) نوشت ۱۰۰,۰۰۰ تن جمعیت مسلمان کرت تحت فشار و آزار و اذیت مسیحیان جزیره هستند. مسیحیان حتی به کودکان نیز رحم نمی کنند (خدمت، ۱۳۱۴: ۱).

شایان ذکر است که شورشیان کرت را بیشتر یونانیان یونان (و نه کرت) رهبری می کردند. جرج کرزن در گزارش خود از اوضاع کرت اعلام کرد کمک دولت یونان به آشوبگران و ارسال مهمات و سلاح و نیز داوطلبان یونانی یونان بر آشوبها دامن زده و بر وخامت اوضاع مسلمانان می افزاید. کرزن در گزارش دیگری بیان داشت: «یونان مانند دزدان دریایی و راهزنان به کرت هجوم برده است. یونانیان برای تأمین امنیت کرتی ها نیامده اند، چراکه این آزادی در اصل تأمین شده بود. آنان به کرت آمده اند تا این جزیره را به زور ضمیمه یونان کنند.» (Menekşe, 2018a, : 67, 98)

1. Monofatsiou/ Manafoça
2. İstiyè

تصویری که نشریه بهبه روحی در ارتباط با اوضاع کرت و مسلمانان جزیره در سال ۱۸۹۸/۱۳۱۵ منتشر کرده است (به به روحی، بس، ۱، ش ۲، ۸، شوال ۱۳۱۵، ص ۵)

مهاجرت مسلمانان از ۱۳۳۱-۱۳۱۴ق. / ۱۹۱۳-۱۸۹۷م

از مهم‌ترین مشخصه‌های نابسامانی‌ها و اغتشاشات کرت به‌ویژه از (۱۲۸۳ق/ ۱۸۶۶م)، حوادث تلخ مناطق روستایی و در نتیجه آن، روی آوردن مسلمانان این مناطق به شهرهای بزرگ در سال‌های (۱۳۱۳-۱۳۱۵ق/ ۱۸۹۶-۱۸۹۸م) بود (Çelik, 2009: 28). جماعت مسلمان روستاها که بیشتر در معرض حملات و قتل‌عام شورشیان بودند، خانه و اموال خود را رها کردند و به شهرها پناه بردند (Tsitselikis, 2012: 43; Menekşe, 2018a: 115-119). طبق سندی به تاریخ (۲۹ رمضان ۱۳۱۴ق/ ۳ مارس ۱۸۹۷م)، در اثنای جنگ یونان و عثمانی، نزدیک به ۶۰,۰۰۰ تن مسلمان کرت از روستاها به شهرها، به‌ویژه قندیه پناه برده بودند (Menekşe, 2018a: 119-120).

در سندی به تاریخ (ربیع‌الاولی ۱۳۱۵ق/ ۳۱ جولای ۱۸۹۷م) نیز شمار مسلمانانی که به سه شهر قندیه، حانیه و رسمو پناه برده بودند، بیش از ۱۰۰,۰۰۰ تن ذکر شده است (Menekşe, 2018b: 456) که البته احتمالاً منظور جمع کل جمعیت مسلمان ساکن و مهاجر روستایی این شهرها بوده است.

پناه‌بردن مسلمانان از مناطق روستایی به شهرها مشکلات جدیدی ایجاد کرد. مهاجران روستایی در شهرها با انواع فشارها و ناداری‌ها روبه‌رو بودند. این وضعیت از نظر اجتماعی،

اقتصادی و امنیتی تأثیر منفی بر روند حوادث گذاشت و آشوب و درگیری بین مسلمانان و غیرمسلمانان را تشدید کرد. در این درگیری‌ها افرادی از هر دو طرف کشته شدند، خانه‌ها غارت و مساجد و کلیساها به آتش کشیده شدند. همچنین هم‌زمان با مهاجرت مسلمانان از روستاها به شهرها، شماری از مسیحیان نیز از شهرها به یونان فرار کردند (Menekşe, 2018a: 119). در سال (۱۳۱۴ق/ ۱۸۹۷م) با اشغال کرت توسط یونان، اوضاع وخیم‌تر شد.

مسلمانان مهاجر در شرایط سختی به سر می‌بردند. در تلگراف یک دریاسالار انگلیسی به باب‌عالی به تاریخ (ذی‌القعدة ۱۳۱۴ق/ آوریل ۱۸۹۷م) ضمن اشاره به پناه گرفتن ۴۹,۰۰۰ تن مسلمان در شهر قنديه، هشدار داده شده است که اگر تدبیری اندیشیده نشود، این مسلمانان گرفتار قحطی خواهند شد (Menekşe, 2018a: 119). همچنین در تلگراف دیگری به تاریخ (۲۲ جمادی‌الاولی ۱۳۱۶ق/ ۸ اکتبر ۱۸۹۸م) آمده است بیش از ۴۰,۰۰۰ تن مسلمانی که به قنديه پناه آورده‌اند، دو سال است در شرایط سختی به سر می‌برند و بیش از ۱,۰۰۰ تن از آنان در اثنای مهاجرت به قنديه به قتل رسیده‌اند (Arşiv belgelerine gore..., 1995: 232-233/1). برای حل مسئله، نمایندگان دول اروپایی در سال (۱۳۱۴ق/ ۱۸۹۷م) مهاجرت مسلمانان جزیره به دیگر ولایات عثمانی را مطرح کردند، اما مسلمانان جزیره با این طرح مخالفت کردند. دولت عثمانی نیز بلافاصله آن را رد کرد، چراکه خروج مسلمانان از کرت به معنی از دست‌دادن این جزیره بود. به‌رغم این مخالفت‌ها، با سخت‌تر شدن هرچه بیشتر شرایط، مسلمانان در نهایت چاره‌ای جز مهاجرت نیافتند (Menekşe, 2018a: 121-125). بعد از خروج سپاهیان عثمانی از جزیره و واگذار شدن حکومت کرت به شاهزاده یونان، مسلمانان جزیره که امنیتشان هرچه بیشتر به خطر افتاده بود، به شکل گسترده شروع به مهاجرت کردند (Çelik, 2009: 51, 129).

اکثر آنان راهی آناتولی شدند و شمار اندکی در منطقه نسبتاً وسیعی از جزایر اژه، بالکان، آفریقا و خاورمیانه پراکنده شدند (Menekşe, 2018a: 138-143). شمار مسلمانی که در سال‌های (۱۳۱۵-۱۳۱۸ق/ ۱۸۹۷-۱۹۰۰م) مهاجرت کردند، بین ۴۰,۰۰۰ تا ۴۱,۴۷۸ تن برآورد شده است (Menekşe, 2018a: 143; Çelik, 2009: 98-99; Perakis, 2011: 146, foot note. 10). پراکسی نیز شمار آنان را بیش از ۵۰,۰۰۰ تن تخمین زده است (Perakis, 2011: 137).

به‌هرروی، طبق سرشماری (۱۳۱۸ق/ ۱۹۰۰م) از ۳۰۳,۵۵۳ تن جمعیت کرت، تنها ۳۳,۴۹۶ تن، یعنی ۱۱ درصد جمعیت جزیره مسلمان بوده است (Adıyke, 1991: 60; Tsitselikis,)

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(ع)، سال ۳۳، شماره ۵۹، پاییز ۱۴۰۲ / ۲۵

38: 2012). طی یک دهه بعدی شمار جمعیت مسلمان جزیره بازم کمتر شد و در (۱۳۲۹ق/ ۱۹۱۱م) به ۲۷,۸۵۲ تن کاهش یافت (Tsitselikis, 2012: 38). مهاجرت مسلمانان در سال‌های بعدی همچنان ادامه یافت. منکشه شمار مهاجران بین سال‌های (۱۳۱۵- ۱۳۳۱ق/ ۱۹۱۳- ۱۸۹۷م) را ۶۰,۰۰۰ تن تخمین زده است (Menekşe, 2021: 9-10; Menekşe, 2018a: 143).

وضعیت مسلمانان بعد از الحاق کرت به یونان در ۱۳۳۱ق/ ۱۹۱۳م

در معاهده صلحی که بعد از الحاق کرت به یونان، در سال (۱۳۳۱ق/ ۱۹۱۳م) بین دو دولت یونان و عثمانی به امضا رسید، موقعیت مسلمانان یونان، از جمله مسلمانان کرت به عنوان اقلیت دینی به رسمیت شناخته شد (-Treaty of peace between Turkey and Greece, 1914: 46-55؛ دستور، ۱۳۳۶: ۷/ ۶۱-۴۵)، اما وضع مسلمانان تغییر چندانی نکرد. طی جنگ جهانی اول با ورود مهاجران یونانی از آناتولی فشار بر اقلیت مسلمان جزیره بیشتر شد (Tahmisci-zâde, 1977: 46- 47, 133- 134; Adiyek, 2005a: 12). در پی شکست یونان در جنگ با ترکیه از اواخر سال (۱۳۰۱ش/ ۱۹۲۲م)، شماری دیگری از یونانیان از آناتولی فرار کردند و به کرت رفتند. با ورود آنان به جزیره فشار بر مسلمانان کرت بازم بیشتر شد (Sarı and Can, 2018: 42).

در (جمادی الثانی ۱۳۴۱ق/ ژانویه ۱۹۲۳م) پروتکلی بین دو دولت ترکیه و یونان به امضا رسید که به موجب آن یونانی‌های ارتدوکس ساکن در خاک ترکیه به استثنای استانبول و همه مسلمانان ساکن در خاک یونان (از جمله کرت)، به استثنای ترکیه غربی می‌بایست از ۱ می ۱۹۲۳ مبادله می‌شدند (Düstur, tertip. 3, 1931, 5/ 205- 209; Shaw, 1985: 2/ 368).

تا اجرایی شدن پروتکل و تبادل جمعیت، شرایط سخت مسلمانان جزیره همچنان ادامه یافت. اموال مسلمانان به مهاجران یونانی داده شده و خودشان بی‌جا و مکان مانده بودند (طنین، ۱۵ محرم ۱۳۴۲: ۳؛ همو، ۱۶ محرم ۱۳۴۲: ۳). روزنامه وقت به تاریخ (۲۶ محرم ۱۳۴۲ق/ ۸ سپتامبر ۱۹۲۳م) ضمن اشاره به وضع وخیم مسلمانان جزیره نوشت: ۵,۰۰۰ روستایی مسلمان در شهر قنديه از گرسنگی خواهند مرد. شماری از مهاجران قنديه بیش از یک سال است که به صورت محصور در این شهر مانده‌اند (Sarı and Can, 2018: 45).

با آغاز تبادل جمعیت در کرت از (ربیع‌الآخر ۱۳۴۲ق/ نوامبر ۱۹۲۳م)، بین ۲۳,۰۰۰ تا ۲۵,۰۰۰ تن مسلمان، کرت را به سوی ترکیه ترک کردند (Tsitselikis, 2012: 69; Pentzopoulos, 2002: 129) و به جای آنان یونانیانی که از ترکیه می‌آمدند، اسکان یافتند (Pentzopoulos, 2002: 97, 188). در این میان، شمار اندکی از

مسلمانان جزیره برای فرار از تبادل اجباری جمعیت، زیر تابعیت کشوری خارجی، از جمله آلبانی، صربستان و ایتالیا رفتند (Tsitselikis, 2012: 86, foot note 106). تخمیسجی زاده توافق‌نامه تبادل جمعیت بین ترکیه و یونان را «تنها راه چاره برای نجات مسلمانان کرت از قتل عام حتمی» و «دست‌آورد پیروزی ملی^۱» دانسته است (Tahmisci-zâde, 1977: 50).

مهاجران مسلمان کرت در ترکیه نیز با مشکلات متعددی مواجه شدند. وضعیت اقتصادی ترکیه در پی جنگ‌های متوالی به نقطه فروپاشی رسیده بود و این موضوع وضع مهاجران را مستقیماً تحت تأثیر قرار می‌داد. همچنین پذیرش این مهاجران از سوی مردم محلی به راحتی صورت نگرفت (Sarı and Can, 2018: 51). از مشکلات اصلی این مهاجران در این زمینه، مسئله زبان بود. تبادل جمعیت بین ترکیه و یونان، تبادلی نه براساس هویت قومی و زبانی که براساس هویت دینی بود و همه مسلمانان جزیره را شامل شده بود. مسلمانان کرت، عموماً یا اصلاً زبان ترکی نمی‌دانستند یا آشنایی اندکی با این زبان داشتند. به همین سبب در ترکیه در برقراری ارتباط با دیگران با مشکل مواجه بودند. آنان که در کرت از طرف مسیحیان با عبارت «ترک‌ها بیرون»^۲ (= مسلمانان از جزیره خارج شوند) مواجه بودند، در ترکیه نیز با عناوینی همچون «نیمه‌کافر»^۳ و «بچه کافر/ از نسل کافر»^۴ خطاب می‌شدند (Menekşe, 2021: 1, 17, 27, 36-37) و چه بسا پذیرش این مهاجران در جامعه جدید تا چند نسل به طول انجامید.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی، منشأ مسلمانان کرت در دوره حاکمیت عثمانی‌ها بر این جزیره و نیز سرنوشت آنان بعد از آغاز جنبش‌های استقلال‌طلبانه یونانیان مسیحی در سده سیزدهم قمری/ نوزدهم میلادی مورد بررسی قرار گرفت. بررسی اسناد و مدارک در دسترس و نیز نظرات محققان و صاحب‌نظران نشان داد که جمعیت عظیم مسلمان کرت بیشتر از اهالی بومی جزیره بودند که در پی فتح جزیره به دست عثمانی‌ها، مسلمان شده بودند. این نظر تا زمانی که اسناد موثقی دال بر مهاجرت گسترده مسلمانان از دیگر نقاط به این جزیره به دست نیاید، معتبر است.

مسلمانان کرت بعد از آغاز شورش‌های استقلال‌طلبانه در جزیره از سال (۱۲۳۶ق/ ۱۸۲۱م)

1. Milli başarının bir mahsulü
2. Türkler dışarı
3. Yarım gâvur
4. Gâvur tohumu

که هم‌زمان با دوره ضعف قدرت دولت عثمانی بود، در شرایط بسیار سختی قرار گرفتند. آنان اغلب مورد هجوم شورشیان واقع شده و خانه و اموالشان غارت یا دچار حریق و تخریب شد، شماری از مسلمانان نیز در این درگیری‌ها به قتل رسیدند. با شدت گرفتن درگیری‌ها بین مسیحیان و مسلمانان جزیره در اوایل سده چهاردهم قمری/اواخر سده نوزدهم میلادی مسلمانان ناگزیر شدند گروه گروه جزیره را ترک کنند. به این ترتیب اصل و نسب یونانی مسلمانان کرت نتوانست آنان را از آزار و اذیت یونانیان مسیحی جزیره در امان نگه دارد و مسلمانان یونانی نسب کرت نیز به مانند مسلمانان بالکان - که اغلب یا اصل و نسب ترکی داشتند یا دارای اصل و نسب ترک محسوب می‌شدند - و در مواردی حتی بیش از آنان مورد آزار و اذیت مسیحیان قرار گرفتند. آن دسته از مسلمانان کرت نیز که بعد از الحاق کرت به یونان در (۱۳۳۱ق/۱۹۱۳م) همچنان در این جزیره مانده بودند، طی تبادل اجباری جمعیت بین دو کشور ترکیه و یونان در (۱۳۴۱-۱۳۴۲ق/۱۹۲۳-۱۹۲۴م) ناگزیر جزیره را ترک کردند. حال آنکه در اغلب مناطق بالکان بعد از خروج این مناطق از حاکمیت عثمانی، چنین اجباری در کار نبود و به‌ویژه شمار زیادی از مسلمانان غیرترک بالکان ولو با سختی‌هایی به زندگی در خانه و کاشانه خود ادامه دادند.

منابع

کتابها و مقالات

- جودت، احمد (۱۳۰۹) تاریخ جودت، استانبول: مطبعة عثمانیه.
- حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله (۱۱۴۱) تحفه الکبار فی اسفار البحار، استانبول: مطبعة ابراهیم متفرقه.
- حکایت عزیمت سفر قنیه، در:
- Hikâyet-i azîmet-i sefer-i Kandiye (1988), (Yüksek lisans tezi), ed. Nuri Adıyeke, Ege üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, İzmir.
- دستور (۱۳۳۶) ترتیب ثانی، جلد ۷، استانبول: مطبعة عامره.
- راشد، محمد افندی (۱۲۸۲) تاریخ راشد، استانبول: مطبعة عامره.
- سالنامه ولایت گریه (۱۲۹۲) بی نا: بی جا.
- _____ (۱۲۹۳) بی نا: مطبعة ولایت گریه.
- سامی، شمس الدین (۱۳۱۴) قاموس الاعلام، جلد ۵، استانبول: چاپ مهران.
- سلاحدار فندقلیلی، محمد آغا (۱۹۲۸) سلاحدار تاریخی: برنجی جلد (۱۰۹۴-۱۰۶۵)، استانبول: چاپ احمد رفیق.
- قویاسی، آندریا (۱۳۱۵) «گریهک احوال عمومی و تاریخیه سی»، مجموعه ابوالضیا، ۱۸ (۶۵).
- گریه اختلالی (اخیراً گریه جزیره سنده سرزده ساحه ظهور اولان اختلاله دائر اوراق مهمه بی و پارسده فرانسزجه طبع و نشر اولنان رساله نک ترجمه سنی شاملدر) (۱۳۱۴) حانیه.
- نعیما، مصطفی (۱۲۸۳-۱۲۸۱) تاریخ نعیم، استانبول: مطبعة عامره.

نشریات

- آهنگ (۷ ذی الحججه ۱۳۱۴) ۲۷ نisan ۱۳۱۳ سنه مالیه، سال ۳، شماره ۲۲۹.
- به به روحی (۸ شوال ۱۳۱۵) سال ۱، شماره ۲.
- خدمت (۲۹ ذیحجه ۱۳۱۴) سال ۱۱، شماره ۱۰۸۷.
- طنین (۱۵ محرم ۱۳۴۲) سال ۱۶، شماره ۳۱۳.
- _____ (۱۶ محرم ۱۳۴۲) سال ۱۶، شماره ۳۱۴.

منابع لاتین:

- Adıyeke, Ayşe Nükhet (2005), "Crete in the Ottoman administration before the population exchange", Common Cultural Heritage, The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants, 18-24 September 2004 Crete, LMV.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet (1993), "Girit'in Mehmet Ali Paşa yönetimindeki durumuna dair bir rapor", Türk tarih belgeleri dergisi, vol. 15, no. 19, Ankara.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet (2005), "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) şeriyi sicillerine göre ihtida hareketleri ve Gitit'te etnik dönüşüm", XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002, Ankara, vol. 2, part, 1, Ankara.

- Adıyeke, Ayşe Nükhet (2018), "Osmanlı egemenliği'nde Girit müslümanlarının kültürel bellek kimlik serencamı", Adalarda Türk-İslam Kültürü, ed. İsmail Güleç and Oğuz Karakartal, Lefkoşa: Kısübü.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet (1991), "Türk basınında Girit'in Yunanistan'a katılması 1908-1913", Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi, vol. 1, no. 1.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet and Adıyeke, Nuri (2000), "Yunan isyanı sırasında Girit'te irtidad olayları", Kebikçe, no. 10.
- Adıyeke, Nuri (2002), "Girit seferine konulan nokta: Kandiye'nin fethi ve psikolojik sonuçları", XIII. Uluslararası Türk tarih kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, vol. 3, part. 1, Ankara.
- Adıyeke, Nuri (2003), "Girit'te Cemaatler arası evlilikler", Kebikçe, no. 16.
- Adıyeke, Nuri (2014), "Girit'te Osmanlı yönetiminin kurulması, gündelik yaşam, toplumsal ilişkiler ve kimlik şekillenmesi", Osmanlı idaresinde Girit ve Girit müslümanları, ed. Ali İbrahim Bekraki and Wassim Bekraki, Trablus, Ulinnoha Derneği yayınları.
- Anderson, Frank Maloy and Hershey, Amos Shartle (1918), handbook for the diplomatic history of Europe, Asia, and Africa 1870-1914, Washington.
- Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi (1995), vol. 1: Balkanlar'da Yunan mezâlimi, Ankara.
- Aydın, Meltem (2013/ 2), "Girit'in fethiyle ilgili yeni bir eser "Tarih-i Sefer Ve Feth-i Kandiye", Doğu araştırmaları, no. 12.
- Barkan, Ömer Lütfü, "Osmanlı imparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, vol. 11, no. 1-4, (Ekim 1949- Temmuz 1950); idim, vol. 13, no.1-4, (1952); idim, vol. 15, no. 1-4.
- Berard, Victor (1900), *Les affaires de Crète*, Paris.
- Beyoğlu, Süleyman (2000), "Girit göçmenleri (1821-1924)", Türk Kültürü İncelemeleri dergisi, no. 2.
- Bierman, Irene A. (1991), "The Ottomanization of Crete", in The Ottoman city and its parts urban structure and social order, ed. Irene A. Bierman and et al, New York.
- Çelik, Rüştü (2009), "1898 Kandiye olayları sonrasında Girit'ten Mersin sancağı'na göçler (1898-1907)", yüksek lisans tezi, Mersin üniversitesi, sosyal bilimler dalı.
- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, vol. I;
- Dawkins. R. M., (1933), "The Crypto-Christians of Turkey", Byzantion, vol. 8, no. 1.
- Dakin, Douglas (1972), The Unification of Greece, 1770-1923, New York: Martin's Press.
- Detorakis, Theocharis E. (1994), History of Crete, tr. John C. Davis, Iraklion.
- Dimitriadis, Vassilis (2007), "Conflicts of interests in Crete, between local Muslims and the central government in Istanbul during the Greek War of Independence, 1821-28" Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation, Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003, ed. Antonis Anastasopoulos and Elias Kolovos, Rethymno.
- Düstur, (1931), üçüncü tertip, cilt. 5, İstanbul.
- Eralaca, Hasancan (2002), Tahrir defterlerine göre Girit eyaleti (1645- 1704), Yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü.
- Gradeva, Rosita (2008), "Orthodox Christians and the Ottoman authority in late-seventeenth century Crete", Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno, Crete University Press.
- Greene, Molly (2000), Shared world: Christians and Muslims in the early modern Mediterranean, Princeton, New Jersey.
- Gülsoy, Ersin (1997), "Girit'in fethi ve adada Osmanlı idaresinin tesisi (1645- 1670)", doktora tezi, Marmara üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü.
- Gülsoy, Ersin (2002), "Osmanlı idaresinde Kandiye ve şehrin ilk sakinleri", Anadolu'da tarihî yollar ve şehirler semineri, 21 Mayıs 2001, Bildiriler, İstanbul.
- Karpat, Kemal H (1985), Ottoman population, 1830-1914: demographic and social characteristics, Madison.
- Kinross, Patrick Balfour (1979), The Ottoman centuries: the rise and fall of the Turkish empire, New York.

- Menekşe, Metin (Bahar 2021), "Girit Müslümanlarının iskân yerlerinde karşılaştıkları kültürel uyum ve toplumsal kabul sorunu: Ana dilde yabancılık", Çanakkale araştırmaları Türk yılı, vol. 17, no. 30.
- Menekşe, Metin (2018), "Girit Müslümanlarının zorunlu göçü: sevk ve iskân (1897-1913)", doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim dalı.
- Menekşe, Metin (Güz 2018), "Girit'teki muhtacın-i İslamiye'ye yönelik Aydın vilayeti'nde yürütülen yardım faaliyetleri (1896- 1898)", Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi, vol. 18, no. 37.
- Mühürdar Hasan Ağa (2013), Cevâhîrî't-tevârih, ed. Ebubekir Sıddık Yüce, Asitan kitap.
- Pashley, Robert (1958), *Travels in Crete*, Cambridge: Pitt Press, vol. I.
- Pentzopoulos, Dimitri (2002), *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*, London.
- Perakis, Manos (2011), "Muslim exodus and land redistribution in autonomous Crete (1898-1913)", *Mediterranean Historical Review*, vol. 26, no. 2.
- Sarı, Muhammet and Can, Ayşegül (2018), "Lozan antlaşması gereğince Girit'ten Türkiye'ye göçün basına yansıyan yönleri", Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi, vol. 18, no. 36.
- Stillman, William J., (1874), *The Cretan insurrection of 1866-7-8*, New York.
- Shaw, Stanford J (1985), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press.
- Tahmisci-zâde, Mehmed Mâcid (1977), *Girit hatıraları*, tr. 1001 temel eser, ed. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, İstanbul.
- Tournefort, Joseph Pitton de (2013), *Tournefort seyahatnamesi*, İstanbul.
- Treaty of peace between Bulgaria and Roumania, Greece, Montenegro and Servia* (Jan., 1914), in *The American Journal of International Law*, vol. 8, no. 1, Supplement: Official documents.
- The Treaty of Peace between Turkey and Greece* (Jan. 1914), *The American Journal of International Law*, Vol. 8, No. 1, Supplement: Official documents.
- Tsitselikis, Konstantinos (2012), *Old and new Islam in Greece from historical minorities to immigrant newcomers* (Studies in international minority and group rights, vol. 5), Leiden: Brill.
- Tukin, Cemal (1945), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit isyanları, 1821 yılına kadar Girit", *Bellekten*, vol. 9, no.34.
- Yeniçeri Katibi Hasan Efendi (2019), "Tevarih-i Cezire-i Girid, in: Yeniçeri Katibi Hasan Efendi'nin Tevarih-i Cezire-i Girid adlı eseri: Tahlil ve metin", ed. Hasan Ali Cengiz, doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü tarihi anabilim dalı.

List of Sources with English and Turkish Handwriting

- Adıyeke, Ayşe Nühket (2005), "Crete in the Ottoman administration before the population exchange", *Common Cultural Heritage, The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants*, 18-24 September 2004 Crete, LMV. [in turkish]
- Adıyeke, Ayşe Nühket (1993), "Girit'in Mehmet Ali Paşa yönetimindeki durumuna dair bir rapor", *Türk tarih belgeleri dergisi*, vol. 15, no. 19, Ankara. [in turkish]
- Adıyeke, Ayşe Nühket (2005), "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) şeriye sicillerine göre ihtida hareketleri ve Girit'te etnik dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, Ankara, vol. 2, part, 1, Ankara. [in turkish]
- Adıyeke, Ayşe Nühket (2018), "Osmanlı egemenliği'nde Girit müslümanlarının kültürel bellek kimlik serencamı", *Adalarda Türk-İslam Kültürü*, ed. İsmail Güleç and Oğuz Karakartal, Lefkoşa: Kısü. [in turkish]
- Adıyeke, Ayşe Nühket (1991), "Türk basınında Girit'in Yunanistan'a katılması 1908-1913", *Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi*, vol. 1, no. 1. [in turkish]
- Adıyeke, Ayşe Nühket and Adıyeke, Nuri (2000), "Yunan isyanı sırasında Girit'te irtidat olayları", *Kebikçe*, no. 10. [in turkish]
- Adıyeke, Nuri (2002), "Girit seferine konulan nokta: Kandiye'nin fethi ve psikolojik sonuçları", *XIII. Uluslararası Türk tarih kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, vol. 3, part. 1, Ankara. [in turkish]
- Adıyeke, Nuri (2003), "Girit'te Cemaatler arası evlilikler", *Kebikçe*, no. 16. [in turkish]
- Adıyeke, Nuri (2014), "Girit'te Osmanlı yönetiminin kurulması, gündelik yaşam, toplumsal ilişkiler ve kimlik şekillenmesi", *Osmanlı idaresinde Girit ve Girit müslümanları*, ed. Ali İbrahim Bekraki and Wassim Bekraki, Trablus, Ulinnoha Derneği yayınları. [in turkish]
- Anderson, Frank Maloy and Hershey, Amos Shartle (1918), *Handbook for the diplomatic history of Europe, Asia, and Africa 1870-1914*, Washington. [in turkish]
- Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi (1995), vol. 1: Balkanlar'da Yunan mezâlimi, Ankara. [in turkish]
- Aydın, Meltem (2013/ 2), "Girit'in fethiyle ilgili yeni bir eser "Tarih-i Sefer Ve Feth-i Kandiye", *Doğu araştırmaları*, no. 12. [in turkish]
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı imparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mecmuası*, vol. 11, no. 1-4, (Ekim 1949- Temmuz 1950); idim, vol. 13, no.1-4, (1952); idim, vol. 15, no. 1-4. [in turkish]
- Beyoğlu, Süleyman (2000), "Girit göçmenleri (1821-1924)", *Türk Kültürü İncelemeleri dergisi*, no. 2. [in turkish]
- Bierman, Irene A. (1991), "The Ottomanization of Crete", in *The Ottoman city and its parts urban structure and social order*, ed. Irene A. Bierman and et al, New York. [in turkish]
- Çelik, Rüştü (2009), "1898 Kandiye olayları sonrasında Girit'ten Mersin sancağı'na göçler (1898-1907)", yüksek lisans tezi, Mersin üniversitesi, sosyal bilimler dalı. [in turkish]
- Dawkins. R. M., (1933), "The Crypto-Christians of Turkey", *Byzantion*, vol. 8, no. 1. [in turkish]
- Dakin, Douglas (1972), *The Unification of Greece, 1770-1923*, New York: Martin's Press. [in turkish]
- Detorakis, Theocharis E. (1994), *History of Crete*, tr. John C. Davis, Iraklion. [in turkish]
- Dimitriadis, Vassilis (2007), "Conflicts of interests in Crete, between local Muslims and the central government in Istanbul during the Greek War of Independence, 1821-28", *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation*, Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003, ed. Antonis Anastasopoulos and Elias Kolovos, Rethymno. [in turkish]

- Düstur*, (1931), üçüncü tertip, cilt. 5, İstanbul. [in turkish]
- Eralaca, Hasancan (2002), *Tahrir defterlerine göre Girit eyaleti (1645- 1704)*, Yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü. [in turkish]
- Gradeva, Rosita (2008), "Orthodox Christians and the Ottoman authority in late-seventeenth century Crete", in *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*, ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno, Crete University Press. [in turkish]
- Greene, Molly (2000), *Shared world: Christians and Muslims in the early modern Mediterranean*, Princeton, New Jersey. [in turkish]
- Gülsoy, Ersin (1997), "Girit'in fethi ve adada Osmanlı idaresinin tesisi (1645- 1670)", doktora tezi, Marmara üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü. [in turkish]
- Gülsoy, Ersin (2002), "Osmanlı idaresinde Kandiyeli ve şehrin ilk sakinleri", *Anadolu'da tarihî yollar ve şehirler semineri, 21 Mayıs 2001*, Bildiriler, İstanbul. [in turkish]
- Karpat, Kemal H (1985), *Ottoman population, 1830–1914: demographic and social characteristics*, Madison. [in turkish]
- Kinross, Patrick Balfour (1979), *The Ottoman centuries: the rise and fall of the Turkish empire*, New York. [in turkish]
- Menekşe, Metin (Bahar 2021), "Girit Müslümanlarının iskân yerlerinde karşılaştıkları kültürel uyum ve toplumsal kabul sorunu: Ana dilde yabancılaşma", *Çanakkale araştırmaları Türk yıllığı*, vol. 17, no. 30. [in turkish]
- Menekşe, Metin (2018), "Girit Müslümanlarının zorunlu göçü: sevk ve iskân (1897-1913)", doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim dalı. [in turkish]
- Menekşe, Metin (Güz 2018), "Girit'teki muhtacın-i İslamiye'ye yönelik Aydın vilayeti'nde yürütülen yardım faaliyetleri (1896- 1898)", *Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi*, vol. 18, no. 37. [in turkish]
- Mühürdar Hasan Ağa (2013), *Cevâhirü't-tevârih*, ed. Ebubekir Sıddık Yüce, Asitan kitap. [in turkish]
- Pashley, Robert (1958), *Travels in Crete*, Cambridge: Pitt Press, vol. I. [in turkish]
- Pentzopoulos, Dimitri (2002), *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*, London. [in turkish]
- Perakis, Manos (2011), "Muslim exodus and land redistribution in autonomous Crete (1898-1913)", *Mediterranean Historical Review*, vol. 26, no. 2. [in turkish]
- Sarı, Muhammet and Can, Ayşegül (2018), "Lozan antlaşması gereğince Girit'ten Türkiye'ye göçün basına yansıyan yönleri", *Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi*, vol. 18, no. 36. [in turkish]
- Stillman, William J., (1874), *The Cretan insurrection of 1866-7-8*, New York. [in turkish]
- Shaw, Stanford J (1985), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press. [in turkish]
- Tahmisci-zâde, Mehmed Mâcid (1977), *Girit hatıraları*, tr. 1001 temel eser, ed. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, İstanbul. [in turkish]
- Tournefort, Joseph Pitton de (2013), *Tournefort seyahatnamesi*, İstanbul. [in turkish]
- Treaty of peace between Bulgaria and Roumania, Greece, Montenegro and Servia* (Jan., 1914), in *The American Journal of International Law*, vol. 8, no. 1, Supplement: Official documents. [in turkish]
- The Treaty of Peace between Turkey and Greece* (Jan. 1914), *The American Journal of International Law*, Vol. 8, No. 1, Supplement: Official documents. [in turkish]
- Tsitselikis, Konstantinos (2012), *Old and new Islam in Greece from historical minorities to immigrant newcomers* (Studies in international minority and group rights, vol. 5), Leiden: Brill. [in turkish]
- Tukin, Cemal (1945), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit isyanları, 1821 yılına kadar Girit", *Bellekten*, vol. 9, no.34. [in turkish]

Yeniçeri Katibi Hasan Efendi (2019), *Tevarih-i Cezire-i Girid*, in: Yeniçeri Katibi Hasan Efendi'nin *Tevarih-i Cezire-i Girid* adlı eseri: Tahlil ve metin, ed. Hasan Ali Cengiz, *doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü tarihi anabilim dalı*. [in turkish]

©2020 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Muslims of Crete island during the period of Ottoman rule, origin and destiny¹

Shahnaz Jangjou Gholenji²

Received: 2023/06/25

Accepted: 2023/08/02

Abstract

The island of Crete was conquered by the Ottomans between 1644-1669 AD/1054-1080 AH. In a relatively short time after this conquest, there were a large number of Muslims on the island of Crete. This Muslim population, which initially had a relatively better position compared to the Christians of the island, was put in a difficult position after the beginning of the independence movements of the Christians of the island in 1821 AD/1326 AD. The main topic of this research is the study of the origin of the Muslim population of the island, the emergence of a large Muslim population in a relatively short period of time and its fate after the beginning of the independence movements on the island. Based on available first-hand sources and with a descriptive analytical approach, this research attempts to answer the question of how the large Muslim population of Crete emerged and what was the fate of this large population after the beginning of the independence movements and the weakening of the Ottoman government's power on the island. The results of the study showed that a large part of the island's Muslim population were the natives of the island who converted to Islam as a group and individually since the beginning of the Ottoman conquests on Crete. After the beginning of the independence movement in Crete, especially from the end of the nineteenth/beginning of the fourteenth century, i.e. simultaneously with the weakening of the power of the Ottoman government, these Muslims were attacked by Christian Greeks and their property was often looted or destroyed. The Muslims were forced to leave the island as living conditions became increasingly difficult.

Keywords: Crete, Ottoman government, Muslim Greeks, Cretan Greeks, migration

1. DOI: 10.22051/hii.2023.44166.2811

2. Assistant Professor of the Department of Asia Minor and Balkan, Encyclopedia of the world of Islam, Tehran, Iran: sh.jangjo@rch.ac.ir
Print ISSN: 2008-885X/Online ISSN:2538-3493